

ETO: 811.214.58"17/19"

81'374.81

003.2

DOI: 10.19090/hk.2024.3.36-52

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ROSENBERG Máttyás

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Budapest, Magyarország

matyas.rosenberg@gmail.com

ORCID 0000-0002-3074-2262

A MAGYARORSZÁGI ROMANI SZÓTÁRAKBAN HASZNÁLT ÍRÁSRENDSZEREK VARIABILITÁSA 1797 ÉS 1935 KÖZÖTT

Variability of spelling systems in Romani dictionaries published
in Hungary between 1797 and 1935

Varijabilnost pisma u Romani rečnicima u Mađarskoj
1797–1935. godine

A tanulmány mellett érvel, hogy negyvennyolc magyarországi romani szótár elemzése alapján a művek korszakolhatók, az első szakasz (1797–1935) pedig ortográfiai szempontból is fontos, mivel ebben az időszakban spontán írásrendszereket találunk, amelyeket aztán tudományos vagy oktatási célokra már nem alkalmaztak. A betűváltás elemzésekor fény derül arra, hogy nemcsak az egyéni intuíció és kölcsönös másolás, hanem a magyar helyesíráshoz való illeszkedési szándék és a romani nyelv sajátos hangjainak írásbeli ábrázolása motiválta, ami jelentős variabilitást eredményezett. Emellett megfigyelhető az inkonzisztencia a hangjelölésben, különösen a magánhangzók hosszúságában, az aspirált hangok és a veláris frikatíva esetében. Az általános inkonzisztencia rámutat, hogy a forrásanyag akkor sem egyetlen adatközlőtől származik, ha a szerző így jelölte, valamint arra, hogy a szótárak alapos feldolgozásához szükséges a terepmunkán alapuló tudás, hogy megkülönböztethető legyen a tévedés és a dialektális variáció.

Kulcsszavak: romani nyelv, szótárak, grafizáció, helyesírás, ortográfia

Bevezető

A magyarországi romani szótárak közel 230 éves történelmének tudományos megközelítésű áttekintésével máig adós a tudomány. Ez idáig az egyet-

len kiemelkedő történeti vizsgálatot Landauer (2016) végezte, aki rendkívül sok információval járult hozzá a romani nyelvhez kapcsolódó kutatások ezen szeletéhez, azonban olyan kutatásokról nem tudunk, ahol a szótárak tartalmának vizsgálatát is fókuszba állították volna. A legátfogóbb romani szótárakat összegző annotált bibliográfiát Husi^ć (2019) készítette, melynek során huszonegy szótárt azonosított magyarországi kiadásként, azonban kiemeli, hogy ezen szótárak közül négy beás szótár. Ezáltal rávilágít arra a gyakori hibára, hogy a beás szótárakat tévesen sorolják a romani szótárak közé, „holott a beások a román nyelv egy formáját beszélik” [fordítás tőlem – R. M.]. Husi^ć munkájának további elemzése során megállapítható, hogy Lush (2017) angol–francia–romani szótára tévedésből került a magyarországi szótárak közé, ezért Husi^ć alapján a releváns romani szótárak száma valójában tizenhatra csökken.

A saját kutatásaim alapján megállapítottam, hogy a szótár kiadásának évében Magyarország aktuális területén végzett gyűjtésből származó romani szótárak száma jelentősen meghaladja a korábban dokumentáltakat, összesen 48-rarúg (Rosenberg 2023). Ebből öt változatlan utánnymás, míg három az idők során elveszett vagy soha nem is készült el. Az így fennmaradó 40 szótár közül 39 a magyarországi nyelvjárásokat képviseli, továbbá szerepel közöttük egy Budapesten kiadott nemzetközi romani szótár is (Courthiade 2009). Emellett létezik egy elektronikus szótár, amely magyarországi nyelvjárásokat is tartalmaz, valamint további hat olyan nyelvtan, mely számottevő szótári résszel is bír. Nem tárgyalom azon szótárakkal kapcsolatos történeti információkat, amelyek létezésének vagy elvesztésének híreiről információink vannak, így például Csiba Bonifác feltételezett szótára (lásd Habsburg–Lotaringiai 1888, 299, Von Schwartner 1809, 156, Landauer 2016, 40), Balogh (Sági) Jancsi 1876-os szótára (lásd Baló–Bodnárová 2023), valamint Csenki Sándor nagy romani szótára sem kerül részletesebben ismertetésre (bővebb információkért lásd Bari 2013, Rosenberg 2023). Ismertetek viszont két szótárt (Wlislocki 1884, Miklosich 1872), melyeket nem Magyarországon adtak ki és nem is magyar nyelvű közlések, de a szerzők a gyűjtéseiket Magyarországon végezték, tehát az országban beszélt romani változatokról adnak számot.

Vizsgálatom a romani szótárak első korszakát érinti: kezdőpontja Vistai Farkas (1797–1798) szótára, azaz a legelső magyarországi romani szólólista, amelyről tudomásunk van, végpontját pedig Csenki (1934–1935) kisszótára jelenti, amely a második korszak szakmailag legmegalapozottabb műve, a nyelvészeti gyűjtések megjelenése előtt, sőt több szempontból annak előfutárának is tekinthető. A romani szótárak első korszakai az ortográfia szem-

pontjából is jelentős választóvonalat képviselnek, ugyanis az első korszakban Miklosich (1872) szótárát leszámítva spontán írásrendszerekkel találkozunk, és csak a második korszakban jelennek meg Magyarországon a tudományos romani helyesírások (például Hutterer–Mészáros 1967), majd azt követően az ún. normalizált ortográfiák, melyek napjainkban is használatban vannak, különösen a nyelvtanítás során (például Choli Daróczi–Feyér 1984).

A romani szótárak lehetséges korszakai

A romani szótárak korszakolása azért lehet releváns szempont a nyelvészeti kutatásokban, mert a különböző időszakok jelentősen elkülönülnek egymástól, és az egyes korszakokba sorolható munkák számos hasonló jellemzővel bírnak. A korszakokat sok más ismérv mellett a következőképp jelöltem ki: a romani szótárak első korszakában (1797–1935) a legkorábbi, szakmai szempontból amatőr gyűjtések találhatók, olyan kuriózumok, melyeket nem lehet szigorúan tudományos kritériumok alapján értékelni; a második korszak (1967–1984) a szakképzettebb kutatók nyelvtan- és szótárírói tevékenységének megjelenését jelzi, akik a más nyelvek kutatásában alkalmazott módszertant adaptálják a romani nyelv vizsgálatához; a harmadik szakasz (1984–1998) során a terepmunka alapú és reflexív elemzéseket tartalmazó műveket a korábbiaknál alacsonyabb színvonalú, preskriptív, internacionalizmusokkal átszőtt, elsősorban oktatásra szánt szótárak váltják fel, amelyek gyakran nemcsak szakmai, hanem nyelvpolitikai célokat is szolgálnak; a negyedik, jelenlegi szakaszban (2000-től kezdődően) a preskriptív megközelítés tovább erősödik, és fokozódik a hindi, valamint kisebb mértékben a szanszkrit kölcsönzések beáramlása, ami a szótárak színvonalának csökkenéséhez vezet a bennük rejlő számos hiba miatt. Természetesen ezek a szótárak számos más szempont szerint is csoportosíthatók. Az általam alkalmazott négyosztatú kategorizáció nem tükrözi az átmeneti időszakokat, így önkényes és nem kizárólagos. Ez a felosztás a jövőben pontosításra szorulhat, azonban jelen formájában is hozzájárul a romani nyelvhez és a romani szótárakhoz való viszonyulás változásának jobb megértéséhez.

A romani szótárak első korszaka (1797–1935)

A Magyarország területéről származó romani szótárak közül a legkorábbi fennmaradt kézirat keletkezésének idejét eltérően datálják a kutatók, egyes források 1797–1798-ra teszik (Bari 2013), míg más források az 1780-as évek

első felére teszik keletkezését (Landauer 2016, 34). A szólistát a kolozsvári református teológia professzora, Szathmári Pap Mihály (1737–1812) megbízásából készítette Farkas Mihály, aki a kollégiumban a philosophica classisig jutott el az 1770-es évek végén, ráadásul romani anyanyelvű beszélő volt. A kézirat teljes címe: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szathmári per Michaellem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum* [Cigány–latin és magyar szójegyzék, amelyet érdeklődésből készített Szathmári Pap Mihály, Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig kollégiumunk tógátus diákja volt]. Összesen 43 írott levelet tartalmaz, és a centrális romani Erdélyben beszélt egykori változatában íródott. A kézirat különlegessége, hogy az adatközlő introspekcióját tükrözi. A szótár a Bari által összeállított gyűjteményben található, melyről Landauer így nyilatkozik: „A szójegyzék megjelentetésére ez idáig csupán Bari Károly tett – egy sajnálatosan sikertelen – kísérletet, 2013-ban megjelent *Régi cigány szótárak és folklór szövegek* című művének első kötetében. A szógyűjtemény alapján Bari által közölt anyag azonban félreolvasásoktól és elírásoktól oly mértékben hemzseg, hogy minden tudományos esetvizsgálatra, használatra teljességgel alkalmatlan”¹ (Landauer 2016, 33–34).

Szmodics János hivatalosan nem publikált, de teljes egészében hozzáférhető kéziratosa romani nyelvtana és szótára (1826–1827a, 1826–1827b) Bari gyűjteményében szintén megjelent. Összesen tíz, centrális nyelvjárásban írt füzetet tartalmaz, a kompendium nyelvtani leírásokat, beszélgetéseket, valamint romani–magyar és magyar–romani szótári részeket tartalmaz. Egyetlen jelentős hiányossága, amint azt Vekerdi (2000, 2) is kiemeli, hogy Szmodics számos adatot átvett Puchmayer cseh tudós 1821-ben megjelent nyelvtanából és szótárából anélkül, hogy ezt külön hivatkozta volna. Emiatt kritikai szemlélettel kell megközelíteni az adatokat, és csak alapos mérlegelés után dönthető el, mely információk képviselik hitelesen az egykori zalai romungró nyelvváltozatot.

A fent említett időszakban több szótár is készült, így idesorolható Wlislöcki (1884), Győrffy (1885/2011), Sztojka (1886, 1890), Horváth (191?), Sztanykowszky (1920–1930) és Csenki (1934–1935) munkája. Ezenkívül két olyan nyelvtan is ismert, amelyek elemzésre alkalmas szólistákat tartalmaznak,

¹ Jelen kutatásom során nem volt lehetőségem minden esetben az eredeti kéziratok elemzésére, olykor csak Bari gyűjteményére támaszkodhattam. Mivel az eredményeim jelentősen függenek a források minőségétől, így a következtetéseim is e minőség tükrében tekinthetők megalapozottnak.

ezek Habsburg (1888/2015) és Miklosich (1872) munkássága. Miklosich gyűjtéséről Vekerdi sommásan így nyilatkozik: „1684 szó, zömmel magyar kölcsön-szavak. A többi szó részben magyar cigány, részben vend cigány nyelvjárásból származik. Elsősorban ez utóbbira szolgál máshonnan ismeretlen adalékokkal” (Vekerdi 2000, 16).

A kor egyik utolsó gyűjtője, Csenki Sándor, már tizennégy éves korában megkezdte a püspökladányi másári cigány nyelvjárás szókincsének rögzítését, a későbbiekben más vidékekről származó anyaggal egészítette ki szógyűjteményét. Különösen figyelemre méltó a recski magyar cigány és hosszúpályi gurvári gyűjtése (Vekerdi 2000, 17). A Csenki testvérek terepmunkájuk minősége és a gyűjtéseikre vonatkozó önreflexív megközelítések miatt a második korszak úttörőinek tekinthetők a romani nyelvészeti kutatásokban.

Fontos megemlíteni, hogy Kazinczy Ferenc kéziratai között is fennmaradt egy 86 szavas gyűjtemény. Ez azonban – noha Kazinczy feltehetőleg Széphalom környékén gyűjtötte – nem a mai Magyarország területén használt nyelvjárásokat tükrözi, hanem inkább a felvidéki szlovák cigány nyelvjárásból származó anyagot tartalmaz. Ezt az anyagot később senki nem dolgozta fel részletesen, és az említett nyelvjárás további adatolása nem történt meg Magyarország jelenlegi területén (Vekerdi 2000, 17).

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy bár meglehetősen heterogén anyagról van szó, a szótárakra a következő módszertani sajátosságok általánosságban jellemzők: (1) egyes szótárakban a szavak nem a címszavak ábécésorrendjében szerepelnek; (2) az igék 1Sg ~ 3Sg jelen időben, néha perfektumban vannak megadva; (3) a mellékneveknek keverednek az egyes számú, többes számú, illetve hímnemű és nőnemű alakjai; (4) keverednek a kollokációk a valódi címszavakkal; (5) a címszavak véletlenszerűen megadott teljes ragozási paradigmája szerepel, például ige esetén jelen és múlt idő, főnév esetén birtokos vagy előljárós esetek; (6) az ortográfiai elveik nem konzisztensek (a szótárak keletkezésének körülményeivel és jelenlegi állapotukkal kapcsolatban részletesebben lásd Bari 2013, 34–38). A szótárak legfőbb jellemzője azonban az, hogy deskriptív céllal készültek, dialektális hátterük homályos és nem feltétlenül egységes, adatközlőik száma csekély, esetenként egyetlen adatközlő idiolektusát tükrözik. Egyes szótárak számos magyarizmust is tartalmaznak, például *éléfántosz* 'elefánt' (Vistai Farkas 1797–1798/2013, 131), *tulajdonitnav* 'tulajdonítok' (147), *ellenségó* 'ellenség' (Horváth 1917/2013, 212), *seprövo* 'seprő' (217), *titalmo* 'tilalom' (218), *petróleomo* 'kőolaj' (Sztanykowszky 1920–1930/2013, 234), *rafinátoj* 'ravasz' (239), más szótárakból ezeket teljesen mellőzték, például Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b).

A szótárakban használt ortográfiai rendszerekre adott reflexiók

A szótárak helyesírási rendszerének vizsgálata során logikusnak tűnik annak vizsgálata, hogy a szerzők milyen nézeteket vallanak az általuk alkalmazott ortográfiai szisztéma kiválasztásáról, és ezt hogyan kommunikálják. Ez az irány kevés eredményt hozott, mivel a szótárírók ebben az időszakban általában nem nyújtottak részletes magyarázatot döntéseik háttéréről. Két kivételt említhetünk, amelyek jól szemléltetik a véleménykülönbségeket és a szerkesztők szakmai kompetenciáját is. Az első példa Sztojka szótárában található, *A betűk jellemének magyarázata* című részben, amely számos nehezen érthető gondolatot és téves állítást tartalmaz:

Minden betű megegyez a magyarral, de megjegyzendő ezen tizenkét betűk, a melyeknek előfordultával az összetett alakbetűk képezik a cigány hangokat, és pedig különösen: é, í, h, a melyek minden szónál a maguk hangját képezik, de ha ezeknél é és i fölött két pont áll, akkor más értelme van, é fölött két ponttal értünk éo hangot, i fölött két ponttal értünk iu hangot, de mind a két hangot kimondanunk túlságos* csakis é-nél az é-nek félhangját, s úgyszinte i az u-nak félhangját sajátítja el, h egy igen erős harák hangot sajátít, ha eh, mint például készül, gëtoj, katona, inkészto, bogár, yindáko, kút, chájing, török, chorácháj, ezeken túl az összetett ikerbetűket a hang megkívánja így: kh, hk, eh, gh, hg, pb, tyh, th, lyh, hly, ë, i, és csak ott a hol ezen betűk előfordulnak és csak ezen betűk értelmével vagyunk képesek a cigány szavakat anyai nyelven hangulatosan kimondani, a cigány hangoknak kiegészítésére ezen betűket alakította Ő császári és magyar királyi Fensége, József Főherczeg a cigány nyelv tudora egyszersmind a cigány nyelvtan írója, és az ő nyelvtanában több ily összetett betűk is fordulnak elő mert külföldi cigány nyelveket is tartalmaz de itt a magyar cigány szótár és szavakhoz csak is ezen új összetett betűk a szükségesek a mik itt olvashatók mert ő Fensége is ez mód szerint hagyta helyben ezen szótár kiállítását (Sztojka 1886, xi–xii).

Csenki Imre és Csenki Sándor kezdettől fogva eltérő szemléletet képviselt. Első hivatalosan kiadott közleményük a Kodály Zoltán hatvanadik születésnapja alkalmából kiadott emlékkönyvben látott napvilágot, amely az 1941-ben Püspökladányban rögzített *Fagyos király* című másári balladának teljes szövegét tartalmazza magyar fordításban és kottával, egy folklorisztikai analízis keretein belül (Vágh 1983, 30, Vekerdi 1974, 43). Kezdeti kézírataik még a magyar nyelvű helyesírási szabályokra támaszkodtak (lásd Csenki 1934–1935), későbbi munkáikban azonban már felvetik azt a problémakört, amelyet napjainkban a

romani nemzeti helyesírási normák és a sztandardizált (vagy legalábbis homogenizált) ortográfiai szabályok összevetésének nevezhetünk:

Mivel célunk néprajzi, a szövegek lejegyzésénél elnagyolt fonetikát alkalmaztunk. Nem találjuk ugyanis helyesnek, ha a magyar helyesírás szerint rögzítjük a szöveget, mert ez sok zavart és nehézséget okoz, különösen más nemzetiségű kutatók számára. A mi munkánkat is megnehezíti az, hogy a különböző nemzetiségű gypsológusok saját anyanyelvük helyesírását használták. Popp Seroianu például a román helyesírást alkalmazza: *Pa chó plái ó zéleno, Cherdeál abián romanó*. Liebich a németet: *Dschawa tele dschawa pre*. Spanyolban Lukács Evangéliumának egyik része a következőképpen van leírva (Luk. 15-10): *Andiar sanque penelo, que sinará osuncho anglal es majares...* Magyarban Herrman Antal írása a következő: *Ke man desztul phabaresz jaj*. Még a legjobb a bolgár bibliafordítás (Luk. 15-18): *Coká phenav tuménge: Kamlošánen o ángelja e Devléskere, jek bilacó manús kana pišmáni ovél* (Csenki–Csenki 1943, 357).

A szerzőpáros ezekkel a megállapításokkal jóval megelőzte a korát, ugyanis a romani nyelv jelenlegi ortográfiai helyzetét is épp ezek a problémák tartóztatják. Csenkiék egyfelől azért kívánják mellőzni a magyar ortográfiát, hogy megkönnyítsék más nemzetiségű kutatók munkáját, ugyanúgy, ahogy más nemzeti helyesírások alkalmazása nehézséget okoznak a magyar kutatóknak, azonban a legérdekesebb és leginkább sokatmondó rövid megjegyzés, hogy a bolgár (vagy inkább bolgár alapú) fonetika alkalmazása a legjobb. Ezzel, akár tudatosan, akár nem, rámutattak a romani nyelv balkáni rokonságára. Ezzel a lépéssel a szerzők gyakorlatilag elhagyják a nemzeti romani helyesírási normákat egy pragmatikusabb, precízebb és nemzetközi szempontból is elfogadhatóbbnak tartott rendszer javára.

Az eredmények

A betűkészlet kiválasztása

Az említett időszakban publikált romani szótárak lexikai anyagának alapos vizsgálata alapján úgy vélem, hogy a betűkészlet nagyságának és az egyes betűk kiválasztásának meghatározását nem csupán az egyéni intuíció és a kölcsönös másolás befolyásolta, hanem két további tényező is szerepet játszott: egyrészt a magyar karakterkészlethez való szándékosan szoros illeszkedés, másrészt a

romani nyelvben előforduló, de a magyarban nem létező vagy eltérő módon ejtett hangok helyes írásbeli reprezentációjának szükségessége, ami a hangok közötti differenciák megfelelő jelölését tette indokolttá.

A vizsgálat alá vont 11 szótár közül 9 az adott kor magyar nyelvi helyesírási trendjeihez és szabályaihoz igazodik (Vistai Farkas 1797–1798; Szmodics 1826–1827a, 1826–1827b; Győrffy 1885/2011; Sztojka 1886; Habsburg-Lotaringiai 1890; Horváth 191?; Sztanykowszky 1920–1930; Csenki 1934–1935). A magyar nyelvben rövid párhuzamos használat után ebben az időszakban veszi át a {cz} helyét a {c} írásmód (részletesebben lásd Fejes 2014), mely a szótárakban is tükröződik. A palatális hangokat is hasonlóan jelölték, mint a magyarban, a {gy, ty, ny, ly} betűkombinációkkal, míg a dentális és posztalveoláris frikatív hangok jelölését szintén a magyar helyesírásnak megfelelően {sz, z, s, zs} oldották meg. A /tʃ/ posztalveoláris affrikátát {cs} jelöli, és a /ts/ alveoláris affrikátát {c, cz} formában írják le, ami tehát szintén a magyar nyelvi mintákat követi. Ezzel szemben a /dʒ/ hang, az aspirált /k^h/, /p^h/, /t^h/ és /tʃ^h/ hangok és a veláris frikatíva /x/ jelölése már jóval nagyobb variációt mutat, mint az a következő fejezetekben részletesebben is olvasható.

Miklosich (1872) és Wlislöcki (1884) jelölési rendszere nem illeszkedik a többihez. Fontos megjegyezni, hogy ez nem is lett volna elvárható, mert bár a szerzők által gyűjtött anyag tetemes része az akkori Magyarország területén élő cigány közösségekből származott, a könyvek Ausztriában, illetve Németországban jelentek meg. Miklosich a palatális hangok jelölésére mellékjeles {d', t', n', l'} betűket alkalmaz, amelyek, a szerző további jelöléseivel együtt, kis módosításokkal, a romani nyelv tudományos helyesírásának alapjait képezik, és Magyarországon Hutterer–Mészáros (1967) munkájában jelennek majd meg ismét. A dentális és posztalveoláris frikatívák {s, z, š, ž} jelölése szintén a szláv nyelvekben használt mellékjeles írásmódot követi. Wlislöcki ezzel szemben egy teljesen egyedi jelölési rendszert alkalmaz, aminek nem akadtak követői. Például a palatális hangokat digráffal {dy, ty, ly}, míg a nazális palatális hangokat tildével {ñ} jelöli. A dentális és posztalveoláris frikatívák jelölése szintén különbözik a többi rendszertől. Itt a {s} betű egyaránt képviselheti a /s/ és a /z/ hangokat, a /ʒ/ hang jelölésére a {s, j} betűk váltakoznak, a /ʃ/ hangot az {sh} betűkombinációval, míg a /s/ hangot egyszerűen a {s} betűvel jelöli a szerző.

A magánhangzó-hosszúság

A romani nyelv magánhangzóinak artikulációs helyéről és hosszúságáról szóló részletekbe mélyedés nélkül, a szótárakba való bepillantás révén könnye-

dén megállapítható, hogy a romani szótárakban alkalmazott magánhangzó-jelölési technikák tükrözik azt a széles körű bizonytalanságot, amely a magyar és a romani magánhangzórendszerek különbözősége kapcsán jelentkezik. Ez a jelenség általános, amikor az egyik nyelv írásrendszerét egy másik nyelvre próbálják alkalmazni.

Hutterer–Mészáros (1967, 7–8) megállapítja, hogy a romani rövid és hosszú /a/ számos felszíni realizációja lehetséges, és így nem azonos, vagy csak kis részben hasonló a magyar nyelv /a:/ és /o/ hangjaihoz, ráadásul egyes beszélőknél a rövid és a hosszú /a/ képzési helye megegyezik, míg másoknál eltérő és közelít a magyar nyelv /a:/ és /o/ hangjaihoz. Ennek következtében a szótárak többsége, mint például Vistai Farkas (1797–1798), Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b), Wlislöcki (1884), Győrffy (1885/2011), Habsburg-Lotaringiai (1890), Horváth (191?), Sztanykowszky (1920–1930), Csenki (1934–1935) az {a} és az {á} betűket is alkalmazza a romani szavak írásakor. Ezzel ellentétben Miklosich (1872) csak az {a} betűt, Sztojka Nagyidai (1886) pedig csak az {á} betűt használja. Ha ez konzisztens módon történne, tehát az {á} mindig az /a:/ hangot, az {a} pedig az /a/ hangot jelölné, nem okozna zavart, de ez nincs így, ráadásul az a feltételezésünk sem igazolódik, hogy az {á} hosszú magánhangzót takar, ahogy az {a} pedig rövidet.

Vistai Farkas szótárában ugyanazon szavak írásmódja ingadozik, például *baratosz* ~ *barátos* 'barát', annak ellenére, hogy a kiejtés [ba'ra:tos], továbbá a *raj* 'úr', *dav* 'adok', *grászt* 'ló', *bángo* 'görbe' szavak esetében az ékezet használata vagy hiánya véletlenszerű, hiszen ezeknek a szavaknak /a/ hangja között nincs differencia, így írásban sem szabadna eltérniük. Csenki szótárában a legtöbb esetben az {á} és az esetleges nyomdai hibákból eredő {ā} hosszú, míg az {a} rövid, de ez sem kizárólagos, például a *bengalyi* 'ördög felesége', *phānri* 'selyem' szavakban az [a] hangok egyaránt hosszan ejtendők, de különösen jól megfigyelhető az ingadozás az azonos tövű szavak esetén, például *dindarel* 'harap', *dindályipo* 'harapás'.

A hosszú /e:/ és a rövid /e/, illetve nyelvváltozattól függő /ɛ/ hangok esetében a helyzet az előzőekhez hasonlóan heterogén, mivel a teljes szóanyag átvizsgálása során kiderült, hogy a szerzők az {e} karaktert és annak különböző diakritikus jelekkel ellátott formáit rapszodikusán alkalmazták, és azok használata többségében bejósolhatatlan – ez különösen azon szótáraknál figyelhető meg, amelyek háromféle megoldást alkalmaztak (lásd az 1. táblázatot).

	{e}	{é}	{ë}	{eh}
Vistai Farkas (1797–1798)	✓	✓		✓
Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b)	✓	✓		
Miklosich (1872)	✓			
Wlislócki (1884)	✓	✓		
Győrffy (1885/2011)	✓	✓		
Sztojka Nagyidai (1886)	✓		✓	
Habsburg-Lotaringiai (1890)	✓	✓		
Horváth (191?)	✓	✓		
Sztanykowszky (1920–1930)	✓	✓	✓	
Csenki (1934–1935)	✓	✓	✓	

1. táblázat. Az /e/ hang megjelenítésére alkalmazott betűk az 1797 és 1935 között megjelent magyarországi romani szótárakban

Miklosich munkájától eltekintve – akinek szótárát a többi szerzőénél jóval nagyobb konzisztencia jellemzi az /a/ és /e/ hangok terén is – azt tapasztalhatjuk, hogy a romani nyelv szókincsének nagyobb része megbízhatóan jelölt, például *musztáca* 'bajusz', *múle* 'halva', a jelölések többsége azonban inkonzisztens marad, például *pízdél* 'nyom', *csávó* ~ *cshávo* 'cigány fiú', *krécsuno* 'karácsony', de *khere* 'haza' (Sztanykowszky 1920–1930). Emellett Vistai Farkas szótárában találjuk az *eléfántosz* szóalakot, amely az [ele'fantos] és az [ele'fantos] kiejtéseket is magában foglalhatja, ellenben a sugallt *[ele'fantos] vagy *[ele:'fantos] formák mindenképpen hibásak. Ezenfelül előfordulnak a magánhangzó-hosszúságok hehezettel történő jelölései is a szótárakban, mint például *Gyehmántosz* 'gyémánt', *Tzhedrusisz* 'cédrus' (Vistai Farkas 1797–1798).

Az /i/, /u/, /o/ hangok rövid és hosszú ejtése közötti eltérés nem, vagy csak minimális mértékű, és hasonló a magyar nyelv megfelelő hangjainak ejtéséhez, jelentős ingadozás ezért nem figyelhető meg. Az {o ó} betűk tekintetében Győrffy több esetben téves adatokat közöl azonos tövű szavak esetében is, például *sojzhargyal* 'esküdtél', de *sojzhargyan* 'esküdtek', illetve *nangyovel* 'fürdik', de *te nangyóven* 'fürödni'. Hasonló jelenség tapasztalható Horváth munkájában is, például a *mocskosó* 'mocskos'.

Magyar eredetű magánhangzók

A romani fonológiai rendszernek alapvetően nem része az elől képzett, ajakkerekítéssel járó, középső nyelvallású [ø] és felső nyelvallású [y] magánhangzó, azonban a magyar nyelvi hangkörnyezetnek való hosszan tartó kitettség következtében egyes kölcsönzött szavakban megőrződtek ezek a hangok. Hutterer és Mészáros (1967, 8) a magyar eredetű magánhangzókra vonatkozóan megállapítja, hogy „a magyar jövevényszókban újabban átvett rövid és hosszú /ö/, /õ/, /ü/, /ű/ képzése a magyarban szokásos képzésmóddal azonos”. Későbbi kutatások kimutatták, hogy az [y] hang dialektális variánsként nemcsak a magyar, hanem a romani szavakban is megjelenhet (példaként *djü* 'búza' < *djiv* vö. szanszkrit *godhūma*, lásd T 1969–1985, 4287).

A szótárak szerkesztői közül a legtöbben nem vettek fel olyan szavakat, amelyekben az említett két magánhangzó előfordul, amit két tényező eredményezhetett. Egyrészt a beszélők egy csoportja az [ø] és [y] hangokat helyettesítette a romani fonológiai rendszerbe tartozó hangokkal, többnyire az [e] és [i] magánhangzóval (vö. *kepeňagos* 'köpönyeg' [Wlislocki 1884], illetve *mentevo* 'mentő', illetve *inepo* 'ünnep'), másrészt – mint az előzőekben is említettem – a szótárak többségében a magyarizmusokat eleve nem vették fel a szótárba, függetlenül attól, hogy milyen mértékben tartalmazznak a romani fonológiától eltérő hangokat. Annak ellenére sem vették fel ezeket a szavakat, hogy a magyar nyelvkörnyezetben élő romani beszélők repertoárja óriási mértékben támaszkodik a magyar kölcsönzésekre, ráadásul a magyarizmusok aránya folyamatos növekedést mutat.

Más szerzők azonban felvették ezeket a szavakat is, így megjelenik az {ö ő} betűpár, például *kendőzo* 'kendőző', *zöldon véss* 'zöld erdő', *bőfőgisiz* 'bőfőgés' (Vistai Farkas 1797–1798), *tömlica* 'tömlöc' (Wlislocki 1884), *szeplövo* 'szeplő', *csökönösoj* 'csökönyös' *örö* 'ör', *velövo* 'velő' (Horváth 191?), valamint az {ü ü} betűpár, például *hegedüso* 'hegedüs', *tüdöve* 'tüdő' (Vistai Farkas 1797–1798), *hegedüve* 'hegedű', *yüsüva* 'gyűszű' (Wlislocki 1884), *frisü* 'friss', *szúznoj* 'szúz' (Horváth 191?). Figyelemre méltó, hogy a szótárakban a rövid és hosszú magánhangzók közötti különbségtétel gyakorlatilag nem kap jelentőséget, hiszen a rövid és hosszú jelölés nem konzekvens, valamint nem függ az előző magánhangzó hosszúságától és a hangsúly helyétől sem. Továbbá megjegyzendő, hogy nem magyar eredetű kölcsönzések esetében kizárólag Horváth dokumentálja az /ö/, /õ/, /ü/, /ű/ hangokat: *vödi* 'vezet' (< szláv *vòditi*), továbbá a korábban említett *gyüv* 'búza'.

Aspirált hangok

A romani nyelv egyes aspirált mássalhangzói, nevezetesen a /k^h/, /p^h/ és /t^h/ hangok magyar ábécével történő lejegyzése elméletileg könnyedén megoldhatónak tűnik, hiszen *-kh-*, *-ph-*, *-th-* klaszterek előfordulnak a *lakhat*, *kaphat*, *mutathat* szavakban is. Az ezzel kapcsolatos problémák abból fakadnak, hogy egyrészt a romani nyelvben ezek a hangok fonémaértékűek, előfordulhatnak szókezdetben, szóbelsőben és szóvégen is, továbbá ezek a hangok dialektálisan és a szavakon belüli pozíciójuktól függően változhatnak az aspirálatlan /k/, /p/, /t/ hangokkal, például *jek* ~ *jekh* 'egy', de *jekhip*e 'egység'. A szótárakban jellemzően a {kh, ph, th} digráfok alkalmazása a leggyakoribb az aspirált hangok lejegyzésére – ahogy a tudományos diskurzusban is ez a legelfogadottabb mind a mai napig –, bár Szmodics művében eltérő megközelítést találunk, ugyanis az általa publikált szavakban a {kh} és a {k} szabad váltakozásban van, a /p^h/ és /t^h/ hangokat pedig {pch} és {tch} formában rögzíti (lásd a 2. táblázatot). Utóbbit félreértésnek is tekinthetjük, mivel a szerző az /x/ veláris frikatívát {ch} formában jegyzi le, ami mássalhangzó után fonotaktikai okokból nem állhat. Ezenkívül a magyar kölcsönző szavakban előforduló *-kh-*, *-ph-*, *-th-* klaszterek egybeeshetnek az öröklött réteg klasztereivel, és így marginális olvasási nehézségeket okozhatnak, például *göthösoj* 'göthös' (Sztojka 1886), hiszen a kiejtése [gøt^høfoj] és nem *[gø^ht^høfoj].

	/kh/	/ph/	/th/
Vistai Farkas (1797–1798)	ch ~ kh	ph	th
Szmodics (1826–1827a, 1826–1827b)	kh ~ k	pch	tch
Miklosich (1872)	kh	ph	th
Wlislocki (1884)		pç	tç ~ th
Győrffy (1885/2011)	kh ~ k	ph ~ p	th
Sztojka Nagyidai (1886)	kh	ph	
Habsburg-Lotaringiai (1890)			
Horváth (191?)			
Sztanykowszky (1920–1930)			
Csenki (1934–1935)			

2. táblázat. A /k^h/, /p^h/ és /t^h/ hangok megjelenítésére alkalmazott betűk az 1797 és 1935 között megjelent magyarországi romani szótárakban

Nem minden szótárt érint, azonban közel sem marginális jelenség, hogy az aspiráció olyan szavakban is jelölt, ahol a ténylegesen aspirált ejtés esélye minimális, vagy pedig kizárt, például *thátyipo* 'meleg', *tzorhgyilyász* 'ellopta', *khokálosz* ~ *kokálosz* 'csont', *páhrno* 'fehér', *tráhba* 'gond', *butyhakiro* 'szorgalmatos', *szhilano kást* 'szilvafa', *latsavhni mange* 'szégyenlem', *tzhino* 'fáradt, lankadt' (Vistai Farkas 1797–1798), illetve *pchirável* 'hord' (Szmodics 1826–1827a, 1826–1827b), *théle* 'le', *khóri jákha* 'halánték' (Sztanykowszky 1920–1930). Habsburg-Lotaringiai szótára meg is említi az aspirált /b^h/-t mint ritka jelenséget, például *bhul* 'fenék', *bharo* 'nagy', azonban azt kifejezetten ázsiai és török cigányokra korlátozza. Ez a szótárakban fellelhető gyakorlat a gyűjtési módszerekre és a terepmunka körülményeire vezethető vissza. Több tényező is közrejátszhat, mint az adatközlők artikulációjának bizonytalansága, a normatúlteljesítés, azaz a terepmunkások túlzott koncentrációja az aspirációra, esetleg az adatközlők emfatikus ejtése rövid válaszok esetén, a lejegyzés módja, vagy akár az adatközlők idiolektusa. Az utóbbi azonban kevésbé valószínű, mivel a jelenlegi kutatások nem támasztják alá, hogy Magyarországon olyan beszélők léteznének, akik az említett szavakat aspiráltan ejtenék. Annak ellenére, hogy a téves aspiráció mögött meghúzódó okokat nem lehet teljes bizonyossággal feltárni, ezen gyakorlatok alapos vizsgálata elengedhetetlen a nyelvtörténeti és nyelvészeti kutatásokban.

A veláris frikatíva

A romani nyelv egyes változataiban az /h/ és /x/ hangok a nyelvi környezetnek és korábbi kontaktushatásoknak megfelelően megváltozhatnak a másik rovására: a balkáni és a centrális dialektusokban, ahol ez az összeolvadás megtörténik, a /h/ hang a gyakoribb, például *ha-* 'enni', *hovav-* 'hazudni', *hulav-* 'fésülni', habár a kelet-szlovákiai és a romungro változatokban az /x/ terjedésére is találunk példákat: *kahnji* 'tyúk' ~ ['kaxnʲi], *ahaljol* 'megért' ~ [a'xaliotʃ], *hudav* „tartok” ~ ['xudav] (Baló 2020, 139). Ezért nehézséget okoz meghatározni, hogy az adatközlő pontosan hogyan ejtette a vizsgált hangokat, azonban a legnagyobb változatosságot a Vistai Farkas által összeállított szótárban figyelhetjük meg, ahol a {h, kh, ch, ck} betűkombinációk szabadon változnak, például *hárhuno lovo* 'rézpenz' (vö. *xarkuno lovo*), *tzolákhárdo mánuš* 'esküdt ember' (vö. *colaxardo manuš*), *ochtovár* 'nyolcszor' (vö. *oxtovar*), *ckáben* 'étel' ~ *hábo* 'eledel' (vö. *xaben* ~ *xabo*), *hándro* 'kard' (vö. *xanro* ~ *xandro*). A vizsgált adatok mögött éppúgy állhat az inkonzisztens ejtés, illetve a lejegyző és a szerkesztő bizonytalansága, ahogy az is, hogy esetlegesen nem egy adatközlőtől származnak az adatok.

„Felesleges” kopula

A szótárak elemzésekor szembeűnő, hogy számos melléknév a *-j* létigei kopulával együtt szerepel, de ez egyik szerzőnél sem tekinthető kizárólagos gyakorlatnak, inkább a véletlenszerűség jegyeit mutatja, például *fegyelmesoj* ’fegyelmes’, *rácsosoj* ’rácsos’, *súsoj* ’űres’, *ovezűsoj* ’evezűs’ (Sztójka 1886), *csűkűnűsoj* ’csűkűnyűs’, *hamisoj* ’hamis’, *bi gűgyakoj* ’esztelen’ (Horvath 191?), *szomnakunoj* ’arany’ (Sztanykowszky 1920–1930), *dandaszloj* ’fogas’, *szlobodoj* ’szabad’ (Csenki 1934–1935). Bár utűlag teljes bizonyossággal nem állíthatű, nagy valószínűséggel a kutatók nem tűkűletes nyelvi kompetenciája és a gyűjtűsi műdszerek okozhatták ezt a jelensűget: amikor a terepmunkás magyarul vagy romani nyelven érdeklűdűtt egy bizonyos tárgy vagy jelenség felűl, az adatkűzlű gyakran mondattal válaszolt, például: „Milyen színű a fal? Válaszoljon cigányul!” „Parnoj” – azaz ’fehér’, vű. *parno* + *-j*. A kutatók így aztán a kopulát tűvedésbűl a melléknév részének tekintették.

űsszefoglalás

A korábbi kutatásokhoz viszonyítva jelentűsen tűbb, űsszesen 48 dokumentált romani szűtár elemzésűvel megállapíthatű, hogy a szűtárak idűbeli szakaszokra bonthatók. Az első szakasz, amely az 1797 és 1935 kűzűtti idűszakra esik, tűbb egyűb mellett ortográfiai szempontbűl is markánsan eltér, mivel ebben az idűszakban egy kivétellel spontán írásrendszereket figyelhetűnk meg, amelyeket késűbb sem a tudományos kűzűssűg, sem a nyelvoktatás nem alkalmaz. A szűtárak analízise során feltárul, hogy a betűváltás nemcsak az egyűni intuűcio és a másolás kűvetkezműnye, hanem a magyar helyesírás normáihoz és annak változásához tűrtűnű tudatos igazodás, valamint a romani nyelv a magyarban nem léteűzű vagy eltűrű műdon ejtett hangjainak adekvát írásbeli ábrázolásának szűksűgessűge is fontos szempont volt. Ez jelentűs változatosságot eredményezett nemcsak kűlűnbűzű szerűzűk kűzűtt, hanem a szűtárakon belűl is.

A betűváltás tűlmenűen, jelentűs inkonzisztencia figyelhetű meg az aspirált mássalhangzűk, a magánhangzűk hosszúságának jelűlűse terén, kűlűnűsen az /a:/ ~ /ɔ/ és /e:/ ~ /e/, valamint az [ø] és [y] hangok tekintetűben – utűbbiakat a legtűbb szerűzű mint magyarizmusokat általában, nem is vette be szűtáraiba. A legtűbb esetben az is megfigyelhetű, hogy a kopulát rapszodikusan – akár vűletlenül, akár szándűkűsan – tűvedésbűl egyűtt kezeltűk a szűcikkekkel. A szűtárakban tapasztalható ingadozás egyrűszűt arra utal, hogy bizonyos esetekben a forrásanyag nem egyetlen adatkűzlűtűl származik, másra szűt felhívja a

figyelmet arra, hogy a szótárak a közeljövőben bekövetkező alapos feldolgozásához, digitalizálásához és értékeléséhez elengedhetetlen a részletes, terepen végzett szakmai tudás. Mindez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy eldönthető legyen, egy-egy nyelvi jelenség tévedésből ered, vagy dialektális variáción alapul.

Irodalom

- Baló András Márton. 2020. Romani phonology. In *Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*, szerk. Tenser, Anton – Matras, Yaron. 119–153. Cham: Palgrave Macmillan.
- Baló András Márton – Bodnárová, Zuzana. 2023. A nyelvtani nemek rendszerének hirtelen összeomlása egy XIX. századi magyarországi romani változatban. In *Nyelvelmélet és diakrónia 5.*, szerk. Cser András – Nemesi Attila László. 273–306. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar.
- Bari Károly. 2013. *Régi cigány szótárak és folklór szövegek I–III*. Budapest: Hagyományok háza.
- Choli Daróczi József – Feyér Levente. 1984. *Romano–ungriko cino alavari. Ungriko–romano cino alavari. Cigány–magyar kisszótár. Magyar–cigány kisszótár*. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Cigány Ismeretterjesztő Munkabizottsága.
- Courthiade, Marcel. 2009. *Morri angluni rromane çhibãqi evroputni lavustik*. Budapest: Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ – Romano Kher.
- Csenki Imre – Csenki Sándor. 1943. Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között. In *Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*, szerk. Gunda Béla. 343–362. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- Csenki Sándor. 1934–1935. *Kis cigány–magyar szótár* (kéziratban).
- Fejes László. 2014. Mikor tűnt el a cz? *Nyelv és Tudomány*, október 2. <https://www.nyest.hu/hirek/mikor-tunt-el-a-cz> (2024. márc. 10.)
- Gyórfy Endre. 1885/2011. *Magyar és cigány szótár: Czigányul mondva vakeriben*. Paks: Rosenbaum Ignác.
- Habsburg-Lotaringiai József Főherceg. 1888/2015. *Czigány nyelvtan: Románo csibákero sziklaribe*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Horváth Rudolf. 191?. *Magyar cigány szótár* (kéziratban).
- Husić, Geoff. 2019. *Romani Language Dictionaries (1755–2019): An Annotated Critical Bibliography*. Lawrence, Kansas: University of Kansas Libraries.
- Hutterer Miklós – Mészáros György. 1967. *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana: Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 117. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Landauer Attila szerk. 2016. *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó.
- Lush, Harold S. 2017. *Dictionnaire romani trilingue: anglais–français–romani. English–French–Romani. Englisicka–françaisicka–romani alavari*. Paris: L’Harmattan.
- Miklosich, Franz. 1872. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa’s, Bd. II*. Wien.
- RomLex. 2000–2009. *Romani Lexicon Project*. <http://romani.uni-graz.at/romlex>
- Rosenberg, Mátyás. 2023. *Řomane alavara ando Ungro kathar 1797 ži kaj 2023*. In 11. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 48), szerk. Rosenberg Mátyás. 23–47. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont.
- Szmodics János. 1826–1827a. *Szótár magyarból cigán* (kéziratban).
- Szmodics János. 1826–1827b. *Szótár cigánból magyar* (kéziratban).
- Sztanykowszky Tibor. 1920–1930. *Magyar–cigány szótár* (kéziratban).
- Sztojka (Nagyidai) Ferenc. 1886. *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé álavá. Iskolai és utazási használatra*. Kalocsa: Malatin Nyomda.
- T = Turner, Ralph Lilley. 1969–1985. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press.
- Vágh Mária. 1983. A romológia magyar nyelvű irodalmának válogatott bibliográfiája. In Szegő László szerk., *Cigányok: Honnét jöttek? – Merre tartanak?* 337–382. Budapest: Kozmosz.
- Vekardi József. 1974. *A cigány népmese*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vekardi József. 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára: A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Second revised edition with the assistance of Zsuzsa Várnai. Budapest: Terebess.
- Vistai Farkas Mihály. 1797–1798. *Cigány–magyar szótár* (kéziratban).
- Von Schwartner, Martin. 1809. *Statistik des Königreichs Ungern, Erster Teil*. Ofen: Königl Univ.
- Von Wislocki, Heinrich W. Friedrich. 1884. *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner: Grammatik, Wörterbuch*. Leipzig: Wilhelm Friedrich.

VARIABILITY OF SPELLING SYSTEMS IN ROMANI DICTIONARIES PUBLISHED IN HUNGARY BETWEEN 1797 AND 1935

The study argues that based on the analysis of 48 Hungarian Romani dictionaries, the works can be chronologically dated, and the first phase (1797–1935) is also important from an orthographic point of view since in this period we find spontaneous writing systems that were no longer used for scientific or educational purposes. The analysis has revealed that the choice of letters was not only motivated by individual intuition and mutual copying but also by an intended adaptation to Hungarian orthography and the written representation of special sounds in the Romani language. This resulted in a high degree of variability. In addition, sounds were marked inconsistently, with special regard to vowel length, aspirated sounds, and the velar fricative. This general inconsistency means that the sources do not come from a single informant even if the author said so and that a thorough examination of the dictionaries requires knowledge based on fieldwork so that a distinction can be made between error and dialectal variation.

Keywords: Romani languages, dictionary, graphization, spelling, orthography

VARIJABILNOST PISMA U ROMANI REČNICIMA U MAĐARSKOJ 1797–1935. GODINE

Na osnovu analize četrdesetosam romani rečnika izdatih u Mađarskoj, studija dokazuje da pomenute publikacije predstavljaju razne periode u jeziku i da je prvi period (1797–1935) veoma značajan iz ortografskih razloga, pošto se u to vreme koristio spontani način pisanja, koji zatim u naučnim i obrazovnim tekstovima nije primenjivan. Pri analizi odabira slova postaje jasno da na to nisu uticali samo lična intuicija i recipročno prepisivanje, već i namera da se prilagodi mađarskom pravopisu, kao i motivacija pismenog prikazivanja specifičnih glasova u romani jeziku, što je doprinelo značajnoj varijabilnosti pisma. Pored toga, primetna je inkonzistencija u beleženju glasova, naročito dužine samoglasnika, kao i spiranata i velarnih frikativa. Opšta inkonzistencija ukazuje i na to da izvorni materijal ne potiče od jednog informatora ni u slučaju kada je to autor beležio na taj način, kao i na to da je za detaljnu obradu rečnika potrebno znanje koje se zasniva na terenskom radu, kako bi se mogle razlikovati greške i dijalekatski uplivi.

Ključne reči: romani jezik, rečnici, grafizacija, pravopis, ortografija